

ADOLAT IJTIMOIIY-FALSAFIY KATEGORIYA SIFATIDA

Asadova Sabina Azim qizi

Navoiy davlat pedagogika instituti Tarix fakulteti „Milliy istiqlol g'oyasi, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi "yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Maqolada adolatning ijtimoiy munosabatlarda tutgan o'rni yoritilgan. Adolat g'oyasining falsafiy kategoriya ekanligi va davlat hayotida hukmdorning o'rni qay darajada ekanligi aks ettirilgan. Adolatning jamiyat hayotidagi shaxslararo munosabatlarning barcha sohalariga ta'sir qilishining ayrim jihatlari allomalar fikri orqali tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: adolat, jamiyat, hukmdor, davlat, tengsizlik, ijtimoiy tabaqa.

Kirish. Jamiyat hayotida adolat nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Ko'pgina jamiyatlar boylik va hokimiyatga ega bo'lgan guruhlar va ana o'shalardan mahrum guruhlarning mavjudligi bilan xarakterlanadi. Taraqqiyot jarayonida har bir jamiyat jamiyatdagi guruhlarining qat'iy iyerarxiyasini o'rnatadi. Bu iyerarxiya tengsizlikka olib keldi. Jamiyatni bir-biriga qarama qarshi qatlamlar vujudga keladi. Bunday sharoitda insoniyat uchun eng muhim bo'lgan adolat g'oyasi tengsizlikka barham berishi kerak edi.

Adolat-jamiyat hayotidagi hodisalar, tartib-qoidalarining asl insoniy qoidalarga, haqiqat mezonlariga qanchalik mos ekanini aniqlashda hamma zamonlarda ham asosiy ma'naviy mezon bo'lib xizmat qiladi. Jamiyatning shaxsga, shaxsning jamiyatga va bir shaxsning ikkinchi shaxsga munosabatida namoyon bo'ladigan adolat tamoyili ana shu munosabatlarni baholashning o'zgarmas mezonidir. Adolat yuksak ma'naviy qadriyat bo'lib, baxt, ozodlik, tenglik, do'stlik, tinchlik tushunchalari kabi insonning azaliy ezgu intilishlarining timsolidir. Adolat haqidagi ilk tasavvurlar juda olis zamonlarga borib bog'lanadi. Qadimgi davr mutafakkirlari uni universal qonun sifatida talqin etgan. Masalan, Zardusht adolatni "arta" tushunchasi yordamida ifoda etar ekan, uni olamdagi ikki qutbdan biri deb hisoblaydi. Yunon faylasufi Aflotun adolat muammosini tizimli tarzida o'rganib chiqishga harakat qilgan. Uning ijtimoiy-siyosiy konsepsiyasida adolat hukmronlik va imtiyoz tushunchalariga yaqin kategoriya sifatida sharhlangan. Faylasufning fikricha, har bir tabaqa ichida tenglik bo'lmog'i, tabaqalar o'rtasida tenglik hukm surmog'i adolatdandir. Arastu bu g'oyalarni rivojlantirib, "tenglashtirish" va "taqsimlash adolati" degan tushunchalarni qo'llagan. Abu Nasr Forobiy adolatni ijtimoiy iyerarxiya va tartibning mavjud bo'lishi uchun poydevor yaratuvchi huquqiy kategoriya deb ta'riflagan. XVIII asrga kelib adolat ijtimoiy tenglik bilan bog'liq holda kun tartibiga qo'yila boshlandi. Hozirgi zamon falsafiy adabiyotlarida adolat jamiyatdagi barcha ijtimoiy munosabatlarni ifoda etuvchi kategoriya sifatida ta'riflanmoqda.

Platonning fikricha, adolat g'oyasi har bir odamning jamiyatda tutgan o'rni (sotsial statusi)ga muvofiq o'z vazifalarini qat'iy bajarishdan iborat. Mavjud tuzumning barcha qonun-qoidalariga rioya qilmoqlikning o'zi adolatdir: har bir

ijtimoiy tabaqaga mansub kishilar (a'yonlar , a'yonlarcha , qullar , qullargacha) faqat o'zlarining vazifalarini bajarishlari kerak.

Mavjud qonun-qoidalarni buzishga yoki o'zgartirishga qaratilgan har qanday xatti-harakat adolatsizlik hisoblanadi. Demak, Platon fikricha adolat har bir kishining jamiyat hayotidagi o'rnini belgilab beruvchi tamoyil sifatida jamiyatning yaxlitligini ta'minlovchi va uni mustahkamlovchi omil sanaladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Adolatning ijtimoiy-falsafiy jihati jamiyat a'zolarining xilma-x munosabatlaridagi o'zaro tengligini nazarda tutadi. Axloqiy jihati shaxslararo muomalada bir xil munosadatda bo'lishni bir-birining izzat nafsiga tegmaslikni axloq-odob qoidalariga amal qilishni bildiradi. Adolatning huquqiy tomoni qonunlarga rioya etishni siyosiy tomoni esa davlatni adolat qoidalari asosida boshqarishni fuqarolar g'amini yeyishni anglatadi. Rivojlangan jamiyatda adolat kishilarning demokratik qonunlar asosida ish yuritishini taqozo etadi, unda har bir odam o'z mehnati, tadbirkorligi, aql-zakovati tufayli topgan mol-mulkini hisobiga yashaydi. Davlat o'z faoliyati davomida fuqarolar tomonidan adolat qoidalari va qonunlarga amal qilishini nazorat etadi, jamiyat a'zolarining mol-mulki daxlsizligi qonun oldida tengligini ta'minlaydi.

Navoiy adolat g'oyasini chuqur insoniylik mazmunida talqin qiladi. Uning fikricha, hukmdorlar faoliyatining mezonini adolat, ularning ma'naviy qiyofasining belgisi insoniylikdan iborat . Mamlakatni idora etuvchilarga avf, karam , javonmardlik fazilatlarini ham xos bo'lmog'i lozim. Shunday fazilatlariga ega bo'lgan shoh bilan raiyat(xalq) o'rtasida uzviy ravishda aloqa tiklanadi. Oliyjanob va himmatli shohga nisbatan xalqda vahima va qo'rqinch bo'lmaydi. Shu tufayli shoh o'z mamlakatidagi yaxshi ishlardan ham yomon ishlardan Shahki ishi adl ila bunyod etar,

Adl buzuvchi mulkni obod etar.

Kofiri odil ani obod etib,

Mo'mini zolim ani barbod etib.

Shahki, erur adl ila davron anga,

Bo'ldi sirot o'tmagi oson anga.

(Xamsa „Hayrat ul-abror“)

Haqiqatdan ham hukmdor muhim xavlat ishlarini o'z atrofidagi davlat arboblari bilan maslahatlashib hal qilishi maslahatchilar ham donishmand va adolatli kishilar bo'lishi, hukmdor ularning maslahatlariga quloq solishi va ular bilan hisoblashishi kerak. Chunki ko'pchilikning aqli bir kishining aqlidan ortiqroq. U qanday masalani hal qilmasin eng avval o'zini fuqaro o'rnida ularni esa o'z o'nida tasavvur qilishi kerak. Bu esa adolatni ta'minlaydi.

Adolat tamoyilini Arastu asarlarida juda keng tarzda tahlil etilganligini bilamiz. Arastu adolatni– birgina insonga emas, balki, barchani qamrab oluvchi fazilat sifatida talqin etgan. Adolat kategoriyasini buyuk Xitoy mutafakkiri Konfutsiy, Yunon olimlari Suqrot, Aflotun, sitseron va boshqa juda chuqur o'rganganlar. Konfutsiyning nazarida "O'zingga ravo ko'rmaganni o'zgaga ham ravo ko'rma" munosabatlarning adolatli bo'lishini asosidir.

Demokrit o'zining "Buyuk diakosmos" va "Kichik diakosmos" asarlarida "Adolat– bu burchni bajarishdir",- deb izohlaydi. Suqrot: "...qonuniylik – bu adolatlilikdir", - deya sharhlaydi.

Xulosa. Zamonaviy fuqarolik jamiyatida insonni inson qiladigan ijtimoiy adolat asosi – ta'lim, tibbiy xizmat, uyjoy, mehnat kabi ne'matlardan hamma uchun erkin foydalanish imkoniyatining mavjudligidir. Inson doimo jamiyat hayotida muhim o'ringa ega bo'lishga intilib yashaydi, bu – uning asosiy ehtiyojlaridan biri. Fuqaroning huquq va burchlarining mosligi ham fuqarolik jamiyatidagi adolatli munosabatlarni aniq izga soluvchi omildir. Bundan nafaqat jamiyat, balki shaxsning o'zi ham katta manfaat ko'radi. Ana shu moslik tufayligina inson boshqalardan hurmat va e'tirof kutishga haqli. Jinoyatga yarasha jazo tizimi bo'lmagan sharoitda har qanday jamiyat taraqqiyot borasida qiyinchiliklarga duch kelishi tabiiy. Agar jinoyatni jazosiz qoldirmaydigan tizim ijtimoiy munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga solish kuchiga ega bo'lsa, mehnat va uning baholanishi o'rtasidagi moslik – iqtisodiy munosabatlarni tartibga soladi. Bugungi zamonaviy jamiyatni ana shunday moslik qoidasiz tasavvur etish mushkul. Bu moslik butun iqtisodiy tizimning poydevorini tashkil etadi. Bundan xulosa qilishimiz mumkinki adolat jamiyat hayotining ajralmas bo'lagidir.

References

1. S.Qozoqov „Shaxs va jamiyat " o'quv qo'llanma Namangan 2017
2. Abu Nasr Forobiy „Fozil odamlar shahri" Toshkent „Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti 1993
3. Mualliflar jamoasi, „Yangi O'zbekiston: innovatsiya fan va ta'lim" Toshkent 2023